

III. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Бишевець О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Романенко Т. В.,
студентка II курсу магістратури
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ШАХРАЙСТВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

На основі аналізу наукових підходів, матеріалів слідчої та судової практики, норм чинного законодавства України авторами проаналізовано особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет, здійснено спробу його класифікації, а також досліджено окремі категорії інтернет-шахраїв. Окрему увагу у статті приділено з'ясуванню зв'язку особи злочинця з іншими елементами криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочину, шахрайства в мережі Інтернет, особа злочинця, інтернет-шахрай.

На основе анализа научных подходов, материалов следственной и судебной практики, норм действующего законодательства Украины авторами проанализировано личность преступника как элемент криминалистической характеристики мошенничеств, совершаемых в сети Интернет, предпринято попытку его классификации, а также исследованы отдельные категории интернет-мошенников. Отдельное внимание в статье уделено

выяснению связей личности преступника с другими элементами криминалистической характеристики мошенничества, совершаемых в сети Интернет.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступления, мошенничества в сети Интернет, личность преступника, интернет-мошенник.

Особа злочинця є центральним елементом криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет, оскільки предмет злочинного посягання, спосіб злочину, його слідова картина завжди пов'язані з особистісними ознаками особи злочинця та закономірностями його поведінки. Дослідження особи злочинця оптимізує процес висунення слідчих версій і забезпечує обрання найбільш оптимальних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет. За допомогою аналізу поведінки та психології злочинця можна встановити дійсні причини й умови вчиненого злочину, оцінити суспільну небезпеку злочинця, здійснити правильну кримінально-правову кваліфікацію вчиненого і, як наслідок, призначити справедливе покарання.

Хоча на сьогоднішній день шахрайства в мережі Інтернет вчиняються все частіше, проте вивченню особи інтернет-шахрая приділено недостатньо уваги, що беззаперечно ускладнює процес розслідування цих злочинів. З огляду на зазначене пріоритетним напрямком досліджень у галузі криміналістики є розробка наукових положень щодо особи злочинця як елементу криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет.

Загально-теоретичні положення про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів досліджували Ю.П. Алєнін, Р.С. Белкін, П.С. Дагель, В.Ф. Єрмолович, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, М.В. Салтєвський, В.Ю. Шепітько та інші вчені-криміналістики. Окремі кримінологічні та криміналістичні особливості злочинців, що вчиняють шахрайства в мережі

Інтернет, розглядали у своїх наукових працях Р.С. Атаманов, В.П. Сабадаш, М.М. Федотов, С.В. Шапочка. Безумовно, проведені дослідження є вагомим внеском у розвиток теоретичних засад криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет, однак в опублікованих працях зосереджувалася увага, головним чином, на загальних засадах методики розслідування цих злочинів. Що ж до особливостей особи інтернет-шахрая, то вони досліджені недостатньо, що зумовлює як теоретичні дискусії, так і труднощі в процесі розслідування.

Зважаючи на зазначене, в цій статті ставиться за мету визначити особливості такого елементу криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються в мережі інтернет, як особа злочинця, розкрити і охарактеризувати його зміст, здійснити класифікацію та встановити його зв'язок з іншими елементами вказаного злочину.

У науковій літературі висловлюються різноманітні точки зору щодо визначення сутності такого елементу криміналістичної характеристики злочинів як особа злочинця. Одні вчені визначають особу злочинця як соціально-біологічну систему, властивості та ознаки якої відображаються у матеріальному середовищі та використовують для розкриття та розслідування злочинів (до таких властивостей відносяться: фізичні, біологічні та соціальні) [1, с. 112]. На думку інших, особа злочинця – це поняття, що виражає сутність особи, яка вчинила злочин, а до системи ознак особи злочинця включають дані демографічного характеру, деякі моральні властивості і психологічні особливості [2, с. 278–279]. Треті ж до сукупності інформації про особу злочинця, яка складає його характеристику, включають всі

ті дані, які можуть визначати ефективні шляхи розшуку та викриття злочинця, і пов'язані із цим, завдання розслідування [3, с. 194].

Як вбачається з наведених підходів, більшість правників виділяють наступні елементи характеристики особи злочинця: 1) соціальні – соціальне положення, освіта, національність, сімейний стан, професія і тому подібне; 2) психологічні – світогляд, переконання, навики, звички, емоції, відчуття, темперамент тощо; 3) фізіологічні – анатомічні і функціональні ознаки, біохімічні особливості крові, слини тощо [4, с. 5].

До соціально-демографічних ознак належать вік, освіта, соціальний стан і рід занять, сімейний стан, належність до міського або сільського населення (матеріальне становище, житлові умови) та деякі інші дані. За матеріалами узагальнення кримінальних проваджень встановлено, що хоча співвідношення чоловіків і жінок серед користувачів мережі Інтернет приблизно однакове, але інтернет-шахраями частіше стають чоловіки (75%).

У порівнянні з традиційними видами шахрайства інтернет-шахрайство є досить «молодим» видом злочину. За статистичними даними вік осіб, що вчиняють шахрайства в мережі Інтернет, сягає від 15 до 45 років. Матеріали експертних досліджень визначають, що на момент вчинення протиправних дій вік 33% злочинців не перевищував 20 років; 13% – були старші 40 років; 54% мали вік від 20 до 40 років. Практика свідчить, що все частіше такими злочинцями стають неповнолітні [5]. Більшість злочинців мають середню спеціальну та вищу освіту, наділені високими інтелектуальними здібностями.

Кримінально-правові ознаки особи злочинця – це дані про спрямованість та мотиви вчиненого злочину, особистий або груповий характер злочинної діяльності, рядову чи організаторську роль у ній кожного із злочинців тощо. Однією з характерних особливостей

інтернет-злочинності взагалі і інтернет-шахрайства, зокрема, є відсутність судимості у злочинців. Зазвичай такі шахрайства вчиняються з корисливих мотивів. Хоча, останнім часом широкого розповсюдження набувають шахрайства з використанням електронно-обчислювальної техніки особами, які знаходяться в місцях позбавлення волі [6, с. 185]. Шахраями є особи, які володіють навичкам використання комп'ютерної техніки та інших електронних засобів: а) аматори, тобто ті, що діють самостійно, в домашніх умовах і вільний від роботи час, б) високоосвічені спеціалісти, які діють у складі організованих злочинних груп. Кримінальна практика свідчить, що деякі злочинці даної групи шахрайств діють без співучасників, тоді як більшість з них скоюють злочини в складі організованих злочинних угруповань. До таких груп можуть входити працівники банківських закладів, різноманітних комерційних структур, обчислювальних центрів банківських установ, а також інші потрібні за своїми службовим станом і повноваженнями особи. Необхідно підкреслити, що до складу такої групи обов'язково входить один або кілька учасників, які є програмістами або хоча б володіють знаннями та навичками в галузі комп'ютерних інформаційних технологій [7, с. 181].

Моральні властивості та психологічні особливості проявляються в моральних рисах і якостях людини: поглядах, переконаннях, оцінках, життєвих прагненнях, ціннісних орієнтаціях. Всю розмаїтість цих якостей особи можна зрештою звести до двох моментів: 1) ставлення до різних соціальних цінностей і сторін діяльності або до власності; 2) рівень, характер і соціальна значущість її потреб.

Оскільки особистість формується в процесі діяльності, то особа злочинця – це особистість людини, що вчинила не окреме правопорушення, а систему злочинних дій, тобто злочинну діяльність. Вивчення рис особи шахрая свід-

чить про його вміння працювати в мережі Інтернет та вузьку спеціалізацію, оскільки виконати певні дії з комп'ютерною технікою з метою вчинення шахрайства може обмежене коло осіб. Особистими характеристиками портрета інтернет-шахрая є активна життєва позиція, нестандартність мислення і поведінки, обережність, уважність.

У науковій літературі наголошується, що при вивченні особи шахрая слід звернути увагу на роль навичок і звичок, що властиві кожній людині. При розслідуванні шахрайства, що вчиняється в мережі Інтернет, вивчення цих якостей має велике значення для розшуку, виявлення злочинця, тому що нерідко саме навички і звички шахрая впливають на обирає ним спосіб і механізм вчинення злочину. Погляди вчених на місце навичок і звичок у системі криміналістичної характеристики злочинів рівні. Так, серед ознак, що мають самостійне криміналістичне значення, С.П. Митричев називає професійні та злочинні навички правопорушника. Знання звичок і навичок шахрая відіграє певну роль через те, що ці якості людини індивідуалізують її протиправне діяння, й чим специфічніше та складніше навичка, тим більше часу і зусиль потрібно на її освоєння, тим вище її криміналістична значущість [8, с. 162].

Злочинець особисто не контактує із своєю жертвою, а здійснює свої злочинні дії шляхом телефонних розмов, SMS та інтернет листуванням. Типологія особи диференціюється на відмінностях характеру антигромадської її спрямованості та ціннісних орієнтаціях, до яких належить негативне ставлення до важливих благ людської особистості. У цьому значенні злочинців слід віднести до тієї людської категорії, яку О.Ф. Лазурський назвав викривленим типом. Беручи до уваги домінуючі риси характеру («психічний зміст особистості»), він розділяє цей тип на чотири підтипи: безпристрасні, слабовільні, імпульсивні, емоційні й розташовує їх на трьох рівнях

психічної активності – вищому, середньому й нижчому [9, с. 85].

Виходячи із цього, шахраїв можна віднести до «безпристрасного» типу, які тяжіють до корисливих правопорушень. С.В. Познишев писав про «розважливих» злочинців: ніякого ідейного базису під свій злочин розважливі злочинці не підводять; вони знають, що він поганий, і їм не слід було б його робити, але їх спокушає уявний зв'язок цього злочину як засобу, з метою якої вони вирішили домогтися [10, с. 245].

Оскільки при вчиненні злочину інтернет-шахрай входить у контакт із передбачуваною жертвою, він звичайно справляє враження достойної і позитивної людини. Психологи вважають, що перше враження про людину на 38% залежить від тону голосу, на 55% – від візуальних відчуттів і тільки на 7% від того, що вона говорить [11, с. 115–116].

Виходячи із загальних положень криміналістичної характеристики, результатів кримінологічних досліджень, необхідно виділити ті властивості особи інтернет-шахрая, вивчення яких дозволяє розробити рекомендації для обрання правильного напрямку розслідування, забезпечення найбільш ефективної тактичної лінії у провадженні слідчих (розшукових) дій; встановити, які риси цієї особи повинні враховуватися при виявленні цього виду злочинів і їхньому розкритті. Особа інтернет-шахрая характеризується специфічним комплексом ознак. Більшість злочинців мають сильний дар уяви, вони використовують вплив і вміння переконувати людей. Щодо якостей особистості злочинця, варто встановити те, що в деяких випадках однією з важливих якостей особистості інтернет-шахрая є наявність організаторських здібностей, оскільки деякі види інтернет-шахрайства є технічно складними в плані виконання, а тому у їх вчиненні можуть брати участь кілька людей [12, с. 15].

Про прихильність шахраїв до «свого» способу заволодіння майном свід-

чить й класифікація останніх залежно від їх «спеціальності» на такі види:

1. Кардери. Спеціалізуються на махінаціях з пластиковими картками, оплачуючи свої витрати з чужих кредитних карток. Типова процедура кардинга полягає в копіюванні інформації, що міститься на магнітній смужі кредитної картки (дампи) і виробництві фальшивої картки – «фантома» з нанесенням на неї скопійованого дампа або одержанням індивідуального пін-коду від власника реальної карти, наприклад, методами соціальної інженерії. Ці особи також займаються викраденням номерів кредитних карт з подальшим отриманням доступу до рахунків осіб, чиї номери і коди карт були викрадені. Цією групою використовуються різні методи, від елементарного підглядання коду карти з наступною крадіжкою самої карти до крадіжки номерів з пам'яті ПК, створення підставних банкоматів та Інтернет магазинів.

2. Кіберкруки. Спеціалізуються на несанкціонованому проникненні в комп'ютерні системи та мережі фінансово-банківських установ і закриті комп'ютерні системи і мережі державних силових структур та органів. Використовують комп'ютерні системи та мережі для викрадення грошових коштів, отримання цінної фінансової інформації. Популярним предметом посягання є кредитна інформація, інформаційні бази даних правоохоронних органів та інших державних і комерційних структур. Тому, нерідко отриману інформацію вони продають іншим особам.

3. Фішери. Їх метою є заволодіння обманним шляхом персональними даними клієнтів онлайн-аукціонів, інтернет-магазинів, сервісів грошових переказів та іншої конфіденційної інформацією. Постійно удосконалюються шахраями різні «схеми», які спрямовані, в основному, на занадто довірливих або неуважних користувачів, які самі (добровільно) надають конфіденційну інформацію, коли їх просять повторити введення пароля, повідомити номер ра-

хунку та пароль для реєстрації покупки або грошового переказу, зареєструватися на лже-сайті інтернет-магазину, тощо. Фішери створюють підставні сайти (наприклад копії сторінки банку), заходячи на який власник карти, бажаючи перевірити свій рахунок, вводить конфіденційні дані, які згодом використовуються зловмисником.

4. Спамери. Займаються масовою (більш ніж 5-ти адресатам) розсилкою (часто анонімних) оголошень засобами електронних комунікацій, насамперед – по електронній пошті чи в соціальних мережах. Як правило, діють в інтересах третіх осіб за матеріальну вигоду.

5. Кіберсквотери. Це особи що здійснюють захоплення доменних імен з метою наживи. Доменні імена часто називають «нерухомістю» онлайнового століття. Добре підібране ім'я може само по собі забезпечувати досить сильний потік відвідувачів, а значить, і потенційних клієнтів: вдала назва інтуїтивно перебуває й легко запам'ятовується. Усвідомлення цінності доменів постійно зростає, а слідом зростає і їхня ціна.

6. Фрікери. Спеціалізуються на використанні телефонних систем, зломі цифрових АТС телефонних компаній, несанкціонованому отриманні кодів доступу до платних послуг ISDN, крадіжці і підробці телефонних карток, з метою уникнути оплати за надані послуг у сфері ІТТ. Їх злочинна діяльність спрямована на отримання кодів доступу, розкрадання телефонних карток і номерів доступу з метою перенести оплату на рахунок іншого абонента [13].

Серед інтернет-шахраїв виділяють і такі види, як: 1) «хакери». Основною мотивацією цього типу порушників є: дослідницький інтерес, цікавість, прагнення довести свої можливості. Засоби захисту комп'ютерної інформації, її недоступність вони сприймають як виклик своїм здібностям. Деякі дослідники вважають, що важливою якістю цього типу є хороші знання в області ІТ і програ-

мування. Однак практика спростувала це припущення. Серед обвинувачених інтернет-шахраїв середній рівень знань виявився невисокий. Інші дослідники поряд з інтелектуально-розвиненими «хакерами» вводять окрему категорію «script kiddies». Це ті, хто діє з тих самих мотивів, але не в змозі придумати свій спосіб, тому просто використовують готові схеми вчинення злочину, зроблені іншими. М.М. Федотов вважає можливим об'єднати їх в єдину категорію, оскільки мотиви однакові, а знання – річ наживна. Першою особливістю «хакера» є ескапізм – втеча від дійсності, прагнення піти від реальності, від загальноприйнятих норм суспільного життя у світ ілюзій, або псевдодіяльності. Ці риси призводять до того, що «хакер» має вузьке коло спілкування і віддає перевагу всім іншим контактам мережі Інтернет. Шукати його співників і джерела інформації про нього слід насамперед серед його віртуальних знайомих. Контакти і соціальні зв'язки в реальному світі «хакер» суб'єктивно оцінює як менш комфортні і не схильний довіряти своїм офлайн-знайомим. Інший наслідок ескапізму – залишення без уваги того, що існує в реальному світі і ніяк не відображено в Інтернеті. Наприклад, такий фахівець може досить чисто знищити сліди, що залишаються на комп'ютерних носіях, але йому навіть не подумає про телефонні з'єднання, за допомогою яких він виходив в Інтернет [14, с. 42–43]; 2) «е-Бізнесмени». Цей тип особи злочинця не є кваліфікованим ІТ фахівцем і не має службового становища, яким можна зловжити. З самого початку він планує свою кримінальну діяльність, ясно усвідомлює його незаконність. Рішення вчинити правопорушення саме в комп'ютерному (Інтернет) середовищі він прийняв не через свої особливі знання в цій сфері, а виключно на основі раціонального аналізу він порадив, що так буде вигідніше. «Вигода» даного злочину зазвичай пов'язана

з його технічною чи організаційною складністю. На прості афери потрапляє мало жертв, від простих засобів нападу більшості інформаційних систем давно захищені. Успішні комп'ютерні злочини відрізняються технічною складністю, участю декількох співучасників з поділом ролей та багатоетапністю. Тому рисою особи «е-бізнесмена» є наявність організаторських здібностей і підприємницької ініціативи. На етапі початкового накопичення капіталу, в умовах так званої «перехідної економіки» багато видів бізнесу передбачають ті чи інші порушення законодавства і асоціальну спрямованість. З цієї точки зору власник залу ігрових автоматів не більше асоціальний, ніж особи що відмивають гроші через онлайн-казино. А оптимізатор податкових платежів не менше законослухняний, ніж особа що відмиває кошти через електронні гаманці. Зазначеному типу злочинців відповідає більшість кардерів, спамеров, і фішерів [14, с. 53].

Дослідження особи злочинця, що вчиняє шахрайства в мережі Інтернет є важливим елементом криміналістичної характеристики, оскільки її вивчення дасть змогу визначити основні напрямки для розшуку та встановлення злочинця.

За допомогою науково-обґрунтованих елементів характеристики особи злочинця встановлено, що більшість інтернет-шахраїв – це особи чоловічої статі, молодого віку, не одружені, мають середню спеціальну або вищу освіту, не працюють, не мають судимості та справляють позитивне враження. Проаналізувавши криміналістичну характеристику осіб, що вчиняють шахрайства в мережі Інтернет, є підстави стверджувати, що їх класифікація має здійснюватися за критерієм способу вчинення злочину. В свою чергу класифікацію особи інтернет-шахрая доречно використовувати в практичній діяльності правоохоронних органів, оскільки вона сприятиме швидкому, повному та всебічному розкриттю і розслідуванню цього злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Салтевський М. В.* Навчально-довідковий посібник з криміналістики / М. В. Салтевський, В. Г. Лукашевич, В. М. Глібо. – Київ: Рад. шк., 1994. – 180 с.
2. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. – 5-е вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2011. – 464 с.
3. *Ермолович В. Ф.* Криминалистическая характеристика преступлений / *Ермолович В. Ф.* – Мн.: Амалфея, – 2001. – 194 с.
4. *Алауханов Е.* Криминология: учебник / Е. Алауханов. – Алматы, 2008. – 429 с.
5. Неповнолітні шахраї через Інтернет розводять черкашан на гроші: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://provse.ck.ua/nerovnolitni-shahraj-i-cherez-internet-rozvodyat-cherkaschan-na-hroshi/>
6. Актуальні питання розслідування кіберзлочинів: матеріали Міжнар. наук. – практ. конф., м. Харків, 10 груд. 2013 р. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2013. – 272 с.
7. *Волобуєв А. Ф.* Особливості розслідування розкрадань грошових коштів, що здійснюються з використанням комп'ютерної техніки / А. Ф. Волобуєв // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. Вип. 2. – Луганськ. – 1998. – 376 с.
8. *Чулахов В. Н.* Криминалистическое исследование навыков и привычек человека / В. Н. Чулахов. – М., 2004. – 235 с.
9. *Лазурский А. Ф.* Классификация личностей / А. Ф. Лазурский. – М.: Пг., 1923. – 193 с.
10. *Познышев С. В.* Криминальная психология. Преступные типы / С. В. Познышев. – Л., 1926. – 295 с.
11. *Шейнов В. П.* Психология обмана и мошенничества / В. П. Шейнов. – М.: АСТ, 2005. – 463 с.
12. *Атаманов Р. С.* Основы методики расследования мошенничества в сети Интернет: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. / Р. С. Атаманов; Московская гос. юрид. акад. им. О. Е. Кутафина. – М., 2012. – 28 с.
13. *Омельяненко М.* Особенности криминалистической характеристики Интернет-мошенничества / М. Омельяненко: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpk.org.ua/2007/12/18/osobennosti-kriminalisticheskoi.html>.
14. *Федотов Н. Н.* Форензика – компьютерная криминалистика / Н. Н. Федотов. – М.: Юридический Мир, 2007. – 432 с.

Byshevets O., Romanenko T. Criminal personality as a part of criminalistic characteristic of fraud committed on the Internet.

The article is devoted to the study and research of such element of criminalistic characteristic of fraud committed on the Internet, as a criminal personality. Indicate fraud committed on the Internet more often, but the study of individual Internet fraudster given enough attention, which undoubtedly makes it difficult to investigate these crimes. In view of the priority research in criminology is to develop scientific statements about the offender as part of criminological characteristics of fraud committed over the Internet.

It is noted that since personality is formed during the activity, the person of the offender – a person's identity, not individual has committed an offense and the system of criminal acts, that criminal activities. The study features a rogue person demonstrates his ability to work on the Internet and narrowly focused, as do things with computers to commit fraud may be limited circle of people. Personal characteristics portrait of internet fraud is active life, non-standard thinking and behavior, care, attention.

On the basis of the analysis of views, expressed in scientific literature, and provisions of the Criminal and Criminal Procedural codes of Ukraine, the authors made an attempt to identify criminalistic signs of internet-fraudsters and classificate the types of theirs criminal personality. Taking into consideration that essence of a criminal personality of internet-fraudsters was not developed by scientists, authors worked out their criminalistic signs and based on them typical portrait.

The authors have paid a considerable attention to investigation of connections of criminal personality with other elements of criminalistic characteristic of fraud committed on the Internet. Authors came to a conclusion that criminal personality of internet-fraudsters as a basic element of its criminalistic characteristic is closely related with such other elements as subject of criminal abuse, modus operandi, typical traces.

Keywords: *fraud committed on the Internet, criminalistic characteristic, criminal personality of internet-fraudster, investigation, criminal procedure.*

Стаття надійшла до редакції журналу 15.12.2015 р.